

Hermann Bollé
Evangelička crkva i zgrada crkvene općine, 1882—1884.
Fotografija oko 1900.

122

bolléova arhitektura u prostoru zagreba

zdenko kolacio

Razmatranjem i vrednovanjem Bolléova arhitektonskog stvaralaštva u zagrebačkom prostoru zahvaćamo doba kad je ovaj grad naglo mijenjao svoj lik. U to je vrijeme značajnu ulogu imao arhitekt Hermann Bollé. On je mnogo gradio, rekonstruirao i adaptirao stara zdanja.

U vremenskom luku od gotovo stotinu godina vrijednost je njegova djela i rasla i padala. Pokušat ću, neopterećen ocjenama koje dadeše Kršnjavi, Szabo, Šen, Babić ili netko drugi, sagledati i valorizirati odnos njegovih arhitektonskih radova u gradskom pejzažu Zagreba.

Na Kaptolu Bollé gradi tri kurije. To su kuće br. 3 i 21, a u Novoj vesi dvojna kuća br. 5 i 5a. Arhitektura tih zgrada vodi nas pomisli kako je on iz rodnoga Kölna i iz Beča donio u Zagreb svoj svijet arhitekture. Arhitekture koju je želio materijalizirati, bez obzira na tradiciju i urbanističko-arhitektonsku baštinu ovoga našeg podneblja. A zagrebačka sredina bila je tada poprilično zahvaćena dinamikom promjena, pogotovo nakon otvaranja željezničkih pruga. Stvorena je mogućnost svestranije afirmacije gradskog i nacionalnog statusa.

Niz javnih zgrada i sakralnih objekata, uz vrijedne kuće u urbanom tkivu, bili su osnova slike grada. Ali, u cjelini uzevši, građevinski je fond ipak još nizak. Pa grad je bez komunalija, a na mnogim mjestima postoje staje, kako se to može zaključiti iz paragrafa 23. »Reda građenja za zemaljski glavni grad Zagreb« iz 1857. godine. Međutim, postojalo je i vrijedno nastojanje stanovništva »da se gradu malo po malo pribavi pravilnije obličje«. Napušta se podizanje drvenih kuća, a prihvaća izvedba solidnih zgrada s jednim katom, da bi se koje desetljeće kasnije prešlo na dvokatnu visinu izgradnje. Katastrofalan potres ubrzao je prestrukturaciju gradskog organizma, kao što je to posljednjih decenija bio slučaj sa Skopjem i Banjalukom.

Ako se prenesemo u vrijeme Bolléova dolaska u Zagreb (1876), naći ćemo se na čvrsto zatvorenu kaptolskom trgu. Njega su određivali snažni bedemi i Bakačeva kula, pa jugozapadna kula, Roberičina kuća, južna vrata i zgrada istočnog »pročelja« starog Dolca. Duž Kaptola i Nove vesi bilo je tada mnogo više nego danas kuća što su samo bočno bile okrenute glavnoj ulici. A ulični je prostor prodirao u okolna dvorišta. U takvoj urbanističkoj i prostornoj situaciji Bollé gradi tri kurije.

Kuća na Kaptolu br. 3 daje pročelje od pečene opeke. Opeka je ovdje kamičak kojim arhitekt vješto barata u zidanju svoje vizije. Glavni akcent daje uličnom pročelju, tj. dodiru kuće s prolaznikom. Ostale fasade imaju sporedno značenje. Ali tu je markantan krov koji sve različitosti tretmana fasada pomiruje. Sama je zgrada postavljena i »dotjerana«, kao da mora na sebe svratiti pozornost, »ona mora i uljepšati grad«. (Ali, bez obzira na sve to, ova se kuća u relativno velikom prostoru gubi, ne spasava je raščlamba pročelja i crvena boja opeke.)

Još je veća pretenzija ugrađena u arhitekturu dvojne kuće u Novoj vesi br. 5 i 5a. Njene proporcije »izlaze« iz mjerila susjednih zgrada. Prvi je kat, piano nobile, visok. Na vertikalu pročelja nastavlja se strmi krov, koji se završava željeznim ukrasima i kitnjastom arhitekturom dimnjaka. Budući da je zgrada u odnosu prema ambijentu potpuno strana, stječe se dojam da je čitava građevinska masa jednostavno prenijeta u strukturu zagrebačkog prostora.

Za razliku od ova dva zdanja, kuća br. 21 na Kaptolu diskretnijeg je i ambijentu primjerenijeg pročelja. Arhitekt je ovdje uspio da veliki volumen zgrade, podignute okomito na uličnu liniju, smanji u prvom planu i prilagodi visini ostalih kaptolskih kuća. Fasada nije bogata plastikom, pa je sve stoga adekvatnije uličnom toku i arhitekturi zgrada koje taj tok prate.

Bollé na Kaptolu daje arhitekturu zasnovanu na dobroj obaviještenosti i iskustvu. On zanemaruje obvezu prema ambijentu, jer živi u tragu svoga germanskog svijeta. Varira građevne elemente i sve rješava poprilično hladno, bez obzira na raspone što ih pruža odabrani stil. Sve se zaključuje u tehnički ispravnom građenju.

Na Kaptolu, odnosno na Opatovini, restaurira franjevačku crkvu, u izrazu neprimjerenom okolnoj izgradnji. To se posebno odnosi na zapadno pročelje, koje se doima kao neki nedorečeni arhitektonski kolaž. Bolléu valja ovdje zamjeriti što mijenja (staru) arhitekturu objektu situiranom na osjetljivu mjestu, gdje sitnograđanski krajolik Opatovine ulazi u ulični potez Kaptola. Crkveno je zdanje ovdje odavna orijentir u prostoru. Naime, u dolasku sa sjevera ovaj sakralni sklop kao da priprema čovjeka za doživljaj glavnog trga sa starom katedralom i vrijednostima nataloženim u tijeku brojnih stoljeća.

Bollé nije bio na Kaptolu sretne ruke, jer nije proknouo sve valere što zrače iz srednjovjekovnog urbanog ambijenta i neobičnog nizanja volumena, punih zidova i strmih krovova pokrivenih crijepom, da završni akcent nađu u snažnom katedralskom tornju.

Bolléova uloga pri rekonstrukciji katedrale, rušenju starog zida i Bakačeve kule bit će, zasigurno, svestrano osvijetljena u drugim referatima. Ali, čini se da se Bolléu desetljećima pogrešno pripisivala akcija odstranjivanja obrambenog zida i kule.

Hermann Bollé
Kanonička kurija na Kaptolu br. 6

Provedena rušenja zacijelo se nisu »prohtjela« Bolléu, kako to navodi arhitekt Šen u popratnoj publikaciji svoje i Kovačićeve izložbe: »Regulacija Kaptola«, iz 1935. godine. Postoji dokumentacija koja kazuje da se već i prije dolaska Bolléa u Zagreb o tome raspravljalo. A za davanje neogotskog ruha crkvi bila je u Zagrebu (kao i u Beču) vrlo pogodna klima. Schmidt i Bollé imali su stoga odriježene ruke. U »Viencu« od 12. veljače 1881. godine čitamo: »Dosadašnja vanjska spodoba našega prvostolnoga zagrebačkoga hrama bila je prema gotskom slogu nagrada, navlastito onaj kockasti toranj na desnoj strani sa oblim klobukom. Po zaključku zagrebačkoga kaptola ima se crkva obnoviti radikalno i to po Schmitovoj osnovi.« Katedrala je, kako se dalje navodi, »zaslužila krasnu obnovu«.

U Gornjem gradu Bollé je manje gradio. Zahvatima na crkvi sv. Marka na žalost je devalvirao snažnu i u nizu stoljeća nastalu arhitektoniku. Srećom su kasniji restauratori odstranili neke Bolléove dekoracije i aplikacije, ali još je ponegdje vidljiva Bolléova ruka.

Pročelje grkokatoličke crkve u Ćirilometodskoj ulici dobilo je Bolléovom preradom razne dekorativne elemente, pa čak i mozaike (toliko strane našoj sredini), a da neki arhitektonski valer nije postignut. Opet jednom Bollé više govori o svojoj vještini nego o doživljaju gornjogradske prostora i arhitekture koja definira ulične tokove i trgove Gradeca.

Kod obnove pročelja crkve sv. Katarine (još jednog objekta teško oštećena potresom) Bollé se koristio provjerenim renesansnim arhitektonskim motivom. Srećom, suzdržao se od obogaćivanja fasadnog platna, i tako nam je ostavio u baštinu jedno sređeno i smireno pročelje na najosjetljivijem mjestu izuzetno lijepo dimenzioniranog trga.

Bolléova najuspješnija intervencija na gornjogradske platou izvan je okvira starih zidina, tj. na Ilirskom trgu. Riječ je o kapeli neogotske arhitekture, višekutnog tlocrta, skladnih mjera i uspjele euritmije. Položaj kapele u fokusu trokutastog prostora dobro je osmišljen, on je dobio odličan odgovor u kompoziciji te male kapele. Grupacija okolnog drveća diskretno posreduje između arhitekture okoliša i kapele, kao i obratno.

Ali Bollé je ipak dao najvrednije rezultate u prostoru Donjega grada i u predjelu Mirogoja. Ovdje je, »oslobođen« staroga gradskog tkiva, mogao slobodnije postupati.

U početku je usporedo rješavao Schmidtove i svoje zadatke da nakon toga preuzme toliko posla u Donjem gradu, na Kaptolu, Gradecu, pa i u mnogim mjestima provincije, da nije mogao — uza sav svoj golemi kapacitet — svugdje stići i sve sam rješavati. Imao je i sposobne suradnike (Pilar, Kovačić, Iveković), a na svom radnom stolu brojne predloške, arhitektonske atlase, Taschenbuche što su tada kružili evropskim gradovima. Ali ne zaboravimo da se i danas projektira uz pomoć priručnika.

Nakon potresa (1880) Bollé obnavlja pravoslavnu crkvu sv. Preobraženja, na današnjem Trgu bratstva i jedinstva. U pročelju varira razne klasicističke elemente s mozaicima bizantijske osnovi. Pozitivno je njegovo nastojanje da arhitekturom objekta i markiranim bočnim portalom obilježi prisutnost crkve na trgu. Ali usprkos uloženom trudu ovaj je objekt u organizmu Donjega grada ipak više potvrđen svojim postojanjem u vremenu nego arhitektonskom vrijednošću primijenjenog historicističkog stila.

Među najbolje Bolléova radove u donjogradskom prostoru ide nedvojbeno sklop evangeličke crkve u Ulici braće Kavurić. Ovdje crkva sa župnim uredom u pozadini i istočnim krilom zgrade Učiteljskog doma zasniva skladan slijed prostora. Čvrsti je korpus crkve središnja točka kompozicije. Tu je Bollé iskazao svoj interes za arhitektonske odnose i za formiranje urbanog ambijenta, a tek onda za detalj. Crkva je diskretno povučena od presjecišta ulica. Okrenuta je važnijoj prometnici. Prostorni raspored objekta sigurno je načinjen na temelju određenog planerskog koncepta. Ali, je li njegov autor Bollé ili neki od tadašnjih gradskih inženjera, nije nam poznato. Zbog toga ne bismo smjeli sve zasluge pripisati isključivo Bolléu.

Prilazeći iz Ulice braće Kavurić Trgu maršala Tita uočavamo južno krilo zgrade Muzeja za umjetnost i obrt, odnosno Škole za primijenjenu umjetnost. Monumentalna zgrada Muzeja zatvara i formira zapadnu stranu Trga maršala Tita (nekada prostor Sajmišta, pa Sveučilišnog trga). Smještaj ove zgrade bio je uvjetovan prometnom povezanošću Frankopanske ulice sa Savskom cestom, pa trasom Klaićeve ulice, a sa sjeverne strane parcelom »voj-ske«.

Arhitekt je posegnuo za neorenesansom njemačkog duha. U kompoziciji je izdvojio i istaknuo središnji dio kao i dva bočna krila, a visokom je atikom i visokim krovom dopunio arhitekturu pročelja i dao joj svečani izgled.

Zgrada Muzeja ima (što je zanimljivo) tri rizalita i u tom smislu stanovitu kompozicionu podudarnost sa zgradom Rektorata, podignutom tri desetljeća ranije. Obje zgrade naslanjaju se svojim desnim krilom na prometnicu, a uz to su gotovo iste dužine! Je li ta podudarnost samo slučajna? Tko zna? Svakako, posljedica je te »slučajnosti« vrijednost izražena ljepotom trga.

Zgrada Muzeja, kako smo već rekli, zaustavlja vizure iz Ulice braće Kavurić i bilježi postojanje trga. Jednaka je uloga ove zgrade i za vidike što se pružaju iz Masarykove (nekadašnje Marovske) ulice. Muzej je treća zgrada koja je podignuta na ovom trgu (Rektorat 1856, zgrada Pravnog fakulteta 1876, a Muzej 1888), i to u vrijeme kad su ovdje još održavane sajmišne priredbe, i kad se nije znalo sa

sigurnošću hoće li kazalište biti podignuto na već nabavljenom gradilištu kraj Ilice ili na današnjem mjestu. Sve govori o postupnom formiranju Trga maršala Tita, i to s arhitekturom koja nosi sve značajke tada uvriježenog građenja u srednjoevropskim zemljama. Možemo samo požaliti da u isto vrijeme nije izgrađen i ugao na Prilazu.

Bolléov Kemijski laboratorij (1884), situiran u središnjem potezu Zrinjevca, zanimljiva je arhitektonskog sklopa. Višim je pročeljem okrenut zgradi Jugoslavenske akademije, a nižim prema jugu. Njegov je gabarit u tlocrtnom i visinskom pogledu primjeren zrinjevačkom slijedu trgova, iako je podignut prije okolnih zgrada koje mu danas čine skladan okvir. (Nešto ranije, 1880, podignuta je zgrada JAZU.) Naime, istočna je fronta Zrinjevca građena od sjevera prema jugu u razdoblju od 1886. do 1903, a zapadna u istom smislu od 1882. do 1902.

I još nešto. Lenuzzijevu je regulatornu osnovu za Donji grad prihvatilo Gradsko zastupstvo 1887, tj. tri godine nakon izgradnje laboratorija. Na temelju tih podataka zaključujemo da je Kemijski laboratorij mogao biti lociran samo u uskoj suradnji s »mjernicima« na gradu, odnosno gradskim inženjerom Lenuzzijem, kojemu je bila povjerena izrada regulatorne osnove za Donji grad, što znači i za zrinjevački prostor.

Posebno nam valja cijeniti Bolléove neorenesansne monumentalne mirogojske arkade, skladnog ritma kupola (1883). Arkade su izuzetno uspješno uklopljene u prekrasan krajolik. Na žalost, ostale su s južne strane nedovršene, a na sjevernoj nije dorečen njihov spoj s tzv. malim arkadama. Dajući paviljonskom objektu mrtvačnice razvedeniji i laganiji arhitektonski izraz, kao da se Bollé nije htio ovom arhitekturom suprotstaviti snažnoj fizionomiji arkada. Je li tako moguće tumačiti Bolléov postupak?

Zaključujući ova razmatranja zapažam da sam tek dijelom zahvatio problematiku arhitekture Hermanna Bolléa u prostorima Zagreba. Niz je djela ostao izvan moga razmatranja, kao na primjer: Učiteljska škola u Medulićevoj ulici, Bolléova stambena zgrada u Ulici 8. maja 64, česma Bolléa i Felkorna na Kaptolu itd. Međutim, sve nas vodi zaključku da je Bollé u sliku grada Zagreba ugradio brojne vrijednosti. Bolléovi crkveni tornjevi, kupole i strmi krovovi dopunjuju gabarit grada dajući mu novu dimenziju. Bolléova arhitektura bilježi Gradec i Kaptol i zaključuje posljednje planove grada u podbrežju skladnim i odmjerenim ritmom monumentalnih arkada.

Bollé je arhitekt, a posebno izuzetan dizajner, koji je naročito znao osjetiti značaj novih prostora grada. I to sve u jednom prijelomnom času urbanog razvitka Zagreba (nakon potresa 1880), kad se naglo mijenjao karakter grada. Zagreb je, naime, tada dobivao svoje evropsko obilježje.